

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Крутько Д. О.

*аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування,
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна*

Повномасштабна військова агресія рф радикально змінила міграційний ландшафт України, перетворивши її здебільшого на країну походження найбільшої хвилі вимушеної міграції у Європі з часів Другої світової війни. Управління цими процесами вимагає не просто адміністративних рішень, а формування нової концептуальної політики, в основі якої лежить неухильний захист прав людини, незалежно від місця перебування. Масштаб проблеми (мільйони внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) та зовнішніх біженців) вимагає переходу від реагування на надзвичайну ситуацію до системного кризового управління. Про це у своїх працях зазначають науковці з різних галузей науки, зокрема: О. Поєдинок [1] досліджує міжнародно-правові аспекти міграції щодо правового статусу біженців та ВПО й імплементації міжнародних стандартів захисту прав мігрантів; У. Садова, Т. Степура, О. Гринькевич [2] акцентують увагу на розвитку концепції регіональної політики створення нових робочих місць як інструменту регулювання міграційної активності населення; Е. Лібанова [3] та О. Гладун [4] оцінюють масштаби міграційних процесів та розглядають демографічні наслідки міграції в контексті демографічної безпеки.

Управління міграційними процесами в Україні в умовах війни, не зважаючи на певну правову визначеність та урегульованість, зіштовхується з низкою критичних викликів, які безпосередньо загрожують реалізації прав людини, що зазначені в Європейській конвенції з прав людини [5] та Загальній декларації прав людини Генасамблеї ООН [6] (табл. 1).

Таблиця 1

**Основні виклики та проблеми управління міграційними процесами
в контексті захисту прав людини**

Проблема	З'вязок з правами людини	Сутність проблеми
1. Виклики, пов'язані з внутрішнім переміщенням (ВПО)		
<i>Фрагментарність реєстрацій та обліку</i>	<i>Право на соціальний захист</i>	Система реєстрації ВПО, попри її існування, часто є бюрократизованою та не повною. Це створює проблеми з <i>адресністю соціальних виплат</i> , доступом до освітніх та медичних послуг, а також ускладнює <i>планування відновлення громад</i> .
<i>Проблема житла та стійкості</i>	<i>Економічні та соціальні права</i>	Незважаючи на програми, більшість ВПО досі проживає в тимчасових або неадаптованих приміщеннях. Відсутність <i>гарантованого та доступного житла</i> гальмує їхню інтеграцію у нових громадах, заважає працевлаштуванню та створює ризики <i>маргіналізації</i> .
<i>Інтеграція та дискримінація</i>	<i>Право на рівність</i>	У громадах, що приймають, можуть виникати приховані форми дискримінації або соціальної напруги між ВПО та місцевим населенням, зокрема щодо доступу до дефіцитних ресурсів (робота, бюджетні місця в дитсадках).
2. Проблеми управління зовнішньою міграцією та реінтеграцією		
<i>Правова невизначеність повернення</i>	<i>Право на громадянство та свободу пересування</i>	Українська держава має <i>обмежені інструменти</i> впливу на правовий статус громадян за кордоном (які переважно користуються Директивою ЄС про тимчасовий захист). Відсутність чіткої <i>державної стратегії повернення та реінтеграції</i> (Return and Reintegration Strategy) ускладнює планування післявоєнного відновлення людського капіталу.
<i>Вразливість за кордоном</i>	<i>Захист від торгівлі людьми та насильства</i>	Мільйони жінок та дітей, які перебувають за кордоном, є <i>вкрай вразливими</i> до ризиків торгівлі людьми, примусової праці та сексуального насильства. Недосконала координація між консульськими службами та міжнародними партнерами створює "сірі зони" захисту.
<i>Проблема збереження ідентичності</i>	<i>Право на освіту та культуру</i>	Діти-біженці часто випадають з українського освітнього простору. Забезпечення <i>дистанційного навчання та культурних зв'язків</i> є критичним для запобігання втраті зв'язку з Батьківщиною та успішної реінтеграції.

Джерело: складено автором з урахуванням матеріалів [5, 6]

Окрім означених в таблиці 1 викликів і проблем необхідно окремо вказати на інституційну слабкість управління процесами міграції в Україні, що проявляється через дуалізм та некоординованість управлінських дій і рішень, адже управління міграцією розпорошене між різними відомствами (Мінсоцполітики сім'ї та єдності України, ДМС України, МЗС України, ПФУ), що характеризується відсутністю єдиної міграційної політики й бази даних про міграційні процеси і призводить до дублювання функцій різними інституціями та запізнілими й неефективними управлінськими рішеннями, що врегульовують цей процес. Також до інституційних недоліків варто віднести відсутність прогностичного аналізу щодо розвитку міграційних процесів, адже управління здебільшого є реактивним, а не проактивним. Відсутність надійних моделей прогнозування динаміки міграційних потоків (хвилі відтоку/притоку) унеможливає ефективне планування ресурсів, зокрема на регіональному рівні. Інституційна слабкість системи управління міграційними процесами має негативні наслідки особливо в період криз і суспільних потрясінь, що активізують процеси вимушеної мобільності громадян, які сьогодні переживає Україна. Це зумовлює необхідність розроблення нових концептуальних підходів до вирішення накопичених проблем, формування й реалізації міграційної політики.

Вирішення міграційних проблем у кризових умовах вимагає переходу до *антропоцентричної (людиноцентричної) концепції* управління міграційними процесами, де захист прав людини є одночасно і метою, і інструментом міграційної політики. Такі підходи мають бути покладені в основу державної Концепції розвитку державної міграційної політики, яка орієнтуватиметься на захист прав людини та матиме як мінімум три основні розділи (табл. 2).

На сьогодні різні експертні групи розробляють програмні документи у цьому напрямі, зокрема Всеукраїнська асоціація компаній з міжнародного працевлаштування, Інститут демографії та проблем якості життя НАНУ та Маріупольській державний університет, за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», працюють над реалізацією проєкту «Міграційна політика України: шляхи вдосконалення» за результатами якого планують розробити Стратегію державної міграційної політики на період до 2035 року [7].

Таким чином управління міграційними процесами в Україні є перевіркою на стійкість та відданість верховенству права, зокрема в частині захисту прав людини. Криза інституційної довіри вимушено мобільних громадян до міграційних органів та держави в цілому може бути подолана лише через трансформаційні людиноорієнтовані зміни, які забезпечать прозорість, швидкість та антропоцентричний підхід у захисті прав усіх вимушено переміщених громадян як в середині країни, так і за кордон. Успішна реалізація цих концептуальних напрямів дозволить Україні не

лише ефективно пройти кризовий період, але й використати людський капітал мігрантів як ключовий ресурс для повоєнної модернізації країни.

Таблиця 2

**Концептуальні підходи розвитку міграційної політики
з акцентом на захист прав людини**

Концептуальні напрями	Заходи з реалізації
1. Пріоритети внутрішньої міграційної політики (ВПО)	
<i>Перехід до концепту «Гідна інтеграція»</i>	Політика щодо ВПО має змістити фокус з «тимчасового притулку» на створення економічних стимулів та гарантованого доступу до житла. Необхідне впровадження довгострокових програм компенсації/іпотеки для ВПО, інтегрованих у регіональні програми відновлення.
<i>Цифровізація обліку та послуг</i>	Створення єдиного цифрового реєстру «Міграційний паспорт українця» (інтегрованого в «Дія»), що забезпечить прозорість, швидкість надання послуг та адресність допомоги.
<i>Розширення прав громад, що приймають ВПО</i>	Надання органам місцевого самоврядування (ОМС) більшої фінансової та адміністративної автономії для розробки локальних планів інтеграції ВПО, включаючи стимулювання створення робочих місць.
2. Концепція «Дипломатія захисту та повернення» (Зовнішня міграція)	
<i>Інституціоналізація захисту прав за кордоном</i>	Розширення мандату та ресурсів Консульської служби для надання проактивної правової та соціальної підтримки, а також нульова толерантність до випадків торгівлі людьми та трудової експлуатації українців.
<i>Угода про довгостроковий «Спеціальний статус»</i>	Розробка та просування через МЗС спільно з ЄС нової правової рамки, яка замінить «Тимчасовий захист» на <i>Спеціальний (або Перехідний) статус</i> з фокусом на: збереження соціальних прав в Україні, спрощення умов повернення та гарантії працевлаштування після репатріації.
<i>Мобілізація людського капіталу</i>	Запуск цільових державних програм стимулювання повернення (грантова підтримка бізнесу у регіонах, що відновлюються, пріоритетне житло) для фахівців, чії навички є критичними для повоєнної відбудови.
3. Посилення інституційної спроможності	
<i>Створення єдиного координуючого центру</i>	Необхідне формування <i>Єдиного координаційного центру з питань міграції</i> (або посилення повноважень Міграційної політики, сім'ї та єдності) з управління міграційними процесами, який відповідатиме за розробку єдиної політики, збір даних та прогнозний аналіз
<i>Марківське управління</i>	Перехід до проактивного, <i>Марківського управління</i> міграцією, де рішення базуються на <i>прогнозах ймовірності</i> подальшого переміщення, повернення чи інтеграції. Це дозволить ефективно розподіляти обмежені ресурси та запобігати кризам

Джерело: розроблено автором

Література

1. Поєдинок О. Р. Інститут міжнародно-правового захисту прав біженців: місце у системі міжнародного права, сучасний стан і перспективи розвитку. *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 250-262. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2010_2_22.

2. Садова У.Я., Степура Т.М., Гринькевич О.С. Концепція регіональної політики створення нових робочих місць як інструмент регулювання міграційної активності населення. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 142-152. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>.

3. Лібанова Е. Академік Елла Лібанова в інтерв'ю про міграцію, людський капітал і майбутнє країни // Головний портал Національної академії наук України. 19 червня 2025. URL: https://www.nas.gov.ua/media_about_us/ukrana-ta-demografichni-vikliki-viyni-akademik-ella-libanova-v-intervyu-pro-migraciyu-lyudskiy-kapital-i-maybutnye-krani

4. Гладун О. Демограф Олександр Гладун про велику міграцію, нестандартний ринок праці та "соціальну фотографію" країни. *Дискусійний клуб ДС 2 квітня 2025*. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/interviu/oleksandr-gladun-01042025-519486>

5. Європейська конвенція з прав людини: ратифіковано Законом України від 17.07.97 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n362

6. Загальна декларація прав людини, 1948 рік. Основні документи з прав людини. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. URL: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/ukrainian-ukrayinska>

7. Від депопуляції до зростання: стратегія міграційної політики України до 2035 року. Міжнародний фонд «Відродження» URL: <https://www.irf.ua/vid-depopulyacziyi-do-zrostannya-strategiya-migracijnoyi-polityky-ukrayiny-do-2035-roku/>